

Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu Adlı Eser Üzerine

Muhammed Enes TOPGÜL*

Ülkemizde cerh-ta'dil sahası ile ilgili çalışmaların istenilen kemmiyet ve keyfiyette olmadığı ehlinin malumudur. Özellikle hicrî 2. asırdaki cerh-ta'dil faaliyetleri 2010'lardan sonra daha derinlikli bir tarzda ele alınmaya başlanmış, bu ilmin zirve şahsiyetlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü hicrî 3. asır ise şu ana kadar ciddi herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu dönem münekkitleri tekil olarak ve özellikle bazı eserleri çerçevesinde incelenebileceği gibi cerh-ta'dili yapma tarzları, bu bilgileri öğrenme ve aktarma süreçleri gibi daha üst bir zaviyeden de ele alınabilir. Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel gibi münekkit âlimlerin cerh-ta'dil metotları etraflıca incelenmemişse de onların talebesi tabakasındaki Buhârî'yi bir cerh-ta'dil âlimi olarak tasvir etmeyi hedefleyen bir çalışma doktora tezi olarak hazırlanmış ve neşredilmiştir: Mustafa Taş, *Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu*. Gerçekten de iddialı ismi ve hacmi ile Taş'ın çalışması Buhârî'nin cerh-ta'dil metodunu tasvir etmeye talip olması bakımından hayli heyecan uyandırıcıdır. Onun bu yükün altından ne oranda kalkabildiği ise bu yazının konusunu teşkil etmektedir.

Taş'ın çalışması üç bölümden oluşuyor. Birinci bölüm Buhârî'nin ilmî şahsiyeti ve ricâl ilmindeki yerine tahsis edilmiş. Yazar bu çerçevede onun ricâle dair eserlerini tanıtıyor.¹ İkinci bölüm "Buhârî'nin Cerh-Ta'dil Metodu" başlığını taşıyor. Yazar burada cerh-ta'dil ilmi hakkında bilgiler sunup Buhârî'nin cerh-ta'dil metoduna ve onun kullandığı cerh-ta'dil lafızlarına yer veriyor.² Son bölüm ise Buhârî ile diğer münekkitlerin karşılaştırılmasına ayrılmış. Bu bölümde Buhârî'nin görüşleri, kendisinden önceki münekkitlerin yanı sıra çağdaşı ve sonrasındaki âlimlerle de karşılaştırılıyor.³ Çalışma sonuç kısmıyla ve eserde işlevsel kulanamayan hacimli bir ekler faslıyla sona eriyor.⁴

Mustafa Taş çalışmasına *Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu* adını vermişse de ilginç bir şekilde eser boyunca Buhârî'nin herhangi bir râviyi tenkit süreci ve metodu hakkında bilgi sunmaz. Bu durum eserde cerh-ta'dil âlimlerinin bir râvi hakkında yargıya varma süreçleri yani nasıl bir metot işlettikleri ve ne tür bir eylemde bulduklarına dair bilgi verilememesinin tabii bir sonucu gibidir. Eserdeki ikinci temel sorun ise Buhârî'nin cerh-ta'dil metodunu ele almayı hedefleyen ikinci bölümün kurgusudur. Yazar öncelikle Buhârî'nin

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, enes.topgul@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-3077-2610

1 Mustafa Taş, *Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016, s. 15-73.

2 Taş, *a.g.e.*, s. 109-339.

3 *a.g.e.*, s. 341-431.

4 *a.g.e.*, s. 489-594.

cerh-ta'dil metodunu incelerken anakronik bir yanlışa düşerek müesses usûldeki metâin-i aşereyi merkeze alıp Buhârî ve öncesindeki münekkitlerin değerlendirmelerini bu zaviyeden ele almış, bundan dolayı da pek çok konuda kritik yanlışlar yapmış, birçok boşlukla karşılaştırmıştır. İkinci olarak Buhârî'nin kullandığı cerh-ta'dil lafızlarını inceleyerek onun metodu hakkında bir sonuca varmaya çalışmış ancak burada da gerek istilahların gelişim sürecini dikkate almadığı gerekse Buhârî'nin kullanımlarını etraflıca tetkik edemediği için Buhârî'nin cerh-ta'dil metodu yani bir râvinin cerh veya ta'dil edilme tarzı ve süreci hakkında herhangi bir şey söyleyememiştir. Çalışmanın son bölümünde yapılmaya çalışılan karşılaştırmalar ise çoğu zaman her bir münekkidin özel bağlamını ve dönemini dikkate almak yerine hesabı verilmemiş bir kronolojiye dayanmaktadır. Ancak burada da örneklerin seçimi problemi ciddi bir handikap olarak durmaktadır.

Yazar çalışma metoduna dair karşılaştırmalar yapacağını⁵ ve “dökümanter (belgeye dayalı) ve karşılaştırmalı bir metodu takip” edeceğini söylese⁶ de burada çalışmanın temel tezinin hangi metodik araçlarla ortaya konulacağı, bunun nasıl yapılacağı gibi hususların açıklanması beklenirdi. Gerek Buhârî'nin farklı hedeflerle kaleme aldığı metinlerindeki değerlendirmelerini gerekse farklı dönemlerde yaşayan münekkitlerle onun yorumlarını karşılaştırmanın tek başına bir metod olmadığı açıktır. Hangi esasa göre sıraladığını belirtmese de yazar, Buhârî hakkındaki çağdaş çalışmaları tanıtır⁷ ve Buhârî'nin *Duafâ'sı* ile diğer duafâ literatürünü karşılaştırarak cerh-ta'dil ilminin duafâ müellifleri ve edebiyatı üzerinden geçirdiği farklılaşma ve benzerlikleri tespit etmeye çalışmasının eseri diğer araştırmalardan farklı kıldığını söyler.⁸ Bu kısımda özellikle Buhârî'nin değerlendirdiği râvilerin, *Sahih*'te yer alıp almadığına bakıldığı ısrarla dile getirilir.⁹ Hâlbuki burada mesele Buhârî'nin o râvinin rivayetine yer verip vermemesi değil, hangi amaçla yer verdiği veya vermediğidir. Yazarın bazı ifadeleri, çalışmada konu edilmeyen râvi hakkında yargıya varma sürecine dair işaretler taşır. Nitekim Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'deki (bundan sonra *TK*) rivayetleri “örnek olsun” diye zikrettiğini¹⁰ söyleyen yazar devamla “Buhârî birçoğu illetli merfû, mürsel, munkatı' hadis zikreder” der.¹¹ Bu durumda yazara Buhârî'nin kastının hadisi sadece örnek olarak zikretmek mi yoksa ilgili rivayet üzerinden râvi hakkında bir yargıya varmak mı olduğu sorusu sorulmalıdır.

Yazarın *TK* ile ilgili tasvirî nitelikteki bazı ifadeleri de sorunludur. Örneğin o çağdaş çalışmalardan hareketle “İbn Ebî Hâtim'in, eserinde Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'ini örnek

5 a.g.e., s. 3.

6 a.g.e., s. 14.

7 a.g.e., s. 7 vd.

8 a.g.e., s. 11.

9 a.g.e., s. 8, 10, 10a.

10 a.g.e., s. 36.

11 a.g.e., s. 37.

alarak onu takip ettiğini” söyler.¹² Hâlbuki doğrudan İbn Ebî Hâtim’in *Takdime*’sine gidilse *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’in yazım süreci hakkında doğrudan ve daha isabetli bilgiler edinebilirdi. Yazarın s. 42’deki ifadeleri Buhârî’nin ricâle dair eserlerinde her bir râvinin “isim, nesep, künye ve lakapları, doğum ve vefat tarihleri, şehirleri, siyasi ve itikadi görüşleri”ne yer verdiğini ihsas ettirir, ancak eserlerde böyle muttarit bir tutum yoktur. “Buhârî’nin ricâle ilgili kitapları hadislerin illetleri, râvilerin kimlik ve cerh-ta’dîl bilgileri ve hadisler hakkında verilen birçok hükmü ihtiva ettiği gibi önemli sayıda dil, tarih ve fıkıh malumatını da ihtiva etmektedir” ifadelerinde de durum aynıdır.¹³ “Buhârî’nin zikredilen eserlerinde, râvilerin adâlet ve zabt bakımlarından bir kusurları tespit edildiğinde bunların kaydedildiği görülmektedir” ifadeleri de sorunludur.¹⁴ Çünkü *TK*’da değerlendirilen râvi sayısı ortadadır. Kaldı ki yazar *TK*’nın mahiyeti konusunda net bir yargıya varamadığı için eserde birtakım râviler hakkında cerh-ta’dîl yapılmamasını problem edip çözmeye çalışır ve Buhârî’nin bütün râviler hakkında değerlendirme yapmayan münekkitlerden biri olarak kabul edilebileceğini söyler.¹⁵ Eserinin daha başka yerlerinde ise Buhârî’nin değerlendirmedeği halde rivayetine *Sahîh*’te yer vermediği râviler üzerinden çıkarımlarda bulunur. Taş, Buhârî’nin *TK*’da yedi yüze yakın râvi hakkında değerlendirmede bulunmasından hareketle onun *TK*’daki bu yedi yüz râviyi *ed-Duafâü’l-kebir*’e almış, daha sonra bu eseri ihtisar ederek *ed-Duafâü’s-sagîr*’i oluşturmuş olma ihtimalinden bahseder.¹⁶ Ancak Buhârî *TK*’da mezkûr râviler hakkında daima eleştirileri kaydetmediği için bu ihtimal zayıftır.

Eserin en sorunlu yanlarından biri müesses usûldeki şablonun erken dönem bir metne uygulanması çabasıdır. Bu anakronik tavır yazarı Buhârî’nin konuşmadığı alanlardaki görüşlerini ortaya koymak durumunda bırakmıştır.¹⁷ Özellikle akıl-baliğ olmak¹⁸ veya takva ve mürüvvetin râvilerde aranması¹⁹ bu duruma örnek verilebilir. Kaldı ki yazar da Buhârî’nin bu son konuda açıklamasının olmadığını söyler.²⁰ Buna rağmen yazarın mürüvvet açısından eleştirilen bazı râvilerin durumunu Buhârî açısından ele almaya çalışıp *Sahîh*’e ve rical metinlerine gitmesi oldukça ilginçtir. Hâlbuki Şu’be tarafından bu açıdan eleştirilen râvilerin rivayetlerini alması²¹ Buhârî’nin zihninde böyle bir meselenin olmadığını açıkça gösterir. Bundan sonraki örnekler ve yorumlar da ileri düzeyde tekellüf barındırır.²² Mezkûr problem yazarın “Râvinin fısıkiyla ilgili olarak Buhârî’nin herhangi bir değerlendirmesi tespit

12 a.g.e., s. 40.

13 a.g.e., s. 73.

14 a.g.e., s. 97.

15 a.g.e., s. 57.

16 a.g.e., s. 68.

17 a.g.e., s. 109 vd.

18 a.g.e., s. 112-5.

19 a.g.e., s. 115-6.

20 a.g.e., s. 116.

21 a.g.e., s. 116.

22 a.g.e., s. 117-8.

edilememiştir” şeklindeki ifadelerinde de görülür.²³ Dolayısıyla burada söylenmesi gereken şey Buhârî'nin hadise ehliyet meselesini merkeze aldığıdır. Söz konusu anakronik yaklaşım râvinin zabtı ile ilgili tetkikler için de geçerlidir. Örneğin yazarın fartu'l-gafle ile kesretü'l-galati Buhârî'nin nasıl tefrik ettiğini izah etmesi beklenirdi.²⁴

Ehl-i bid'atten hadis rivayetine ayrılan kısım,²⁵ pek çok sorun içerir ve hiçbir tarihi sürece ve coğrafi farklılığa atıf yapmaz. Yazar sebebi tayin edilemeyen bir şekilde Kaderilik ve Mu'tezililik ithamlarını ayrı ayrı değerlendirir,²⁶ Şiilikle ilgili ifadelerinde tarihi süreci ve bu süreçlerle farklılaşan kavramları tayin ve tahlil edemez. Bu kısımda teknik bazı problemler de dikkat çeker. Nitekim yazar örnek seçimiyle ilgili muttarit bir tutum belirlemez ve bazen 8-10 bazen 2 râvi zikreder. Örneğin bazı meşhur Mu'tezilî râviler hakkında görüş serdedir.²⁷ Tablolardaki verilerin sunumunda bir standart yoktur. Lafızların bazen Arapçası bazen Türkçesi verilir.²⁸ Öte yandan bu kısımda taraması yapılan kavramlar da belirtilmez. Örneğin Şiî râvileri arama kriterlerini tespit etmediği için yazar alternatif lafızları hiç gündeme almamış, bundan dolayı Buhârî'nin muhtârî, sebebi, alevî vb. dediği 5 râviyi gözden kaçırmış ve onun bu açıdan tenkit ettiği sadece 2 râvi bulabilmiştir.²⁹ Kaldı ki başkaları tarafından Şiî eğilimli oldukları belirtilen râvileri Buhârî'nin ele alış şekli incelenirken de râvi seçim kriteri belirtilmemiştir (s. 183 vd.). Yazarın değerlendirme sadedinde dile getirdiği “Bu veriler çerçevesinde Buhârî'nin Şiî olmakla tenkit edilen bir kısım râviler hakkında hicrî ikinci asır münekkitlerinden bazılarının Ehl-i bid'at olma dışındaki değerlendirmelerinden ihtisar amaçlı tercih ettiği rivayeti naklettiği ve buna uygun olanlardan *el-Câmi'ü's-sahîh* ya da diğer eserlerinde çeşitli şekillerde rivayet ettiği söylenebilir” şeklindeki ifadeleri³⁰ ile ne demek istediği ise anlaşılamadığı gibi, “Buhârî'nin bid'at ehliinden rivayeti ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Şayet râvinin bid'ati sabit ise küfre götürücü değildir. Çoğunluk olarak Buhârî'nin râvileri dâî değildir, dâî olsa bile onların bu fiilinden tevbe ettiği ifade edilmiş ya da bu râvi güvenilir kabul edilmiştir” şeklindeki beyanları da Buhârî'nin tutumunu kesinlikle yansıtmaz.³¹ Yazarın Buhârî'nin Ehl-i bid'at olmakla tenkit edilen bazı râvilerini, niçin tenkit edildiklerini ve bu tenkitlere yönelik değerlendirmeleri incelediği kısım da gereksiz gibidir.³² Zira çalışmanın amacı Buhârî'nin münekkitliğidir ve ayrıca bu kısım *Hedyü's-sâri* üzerine herhangi bir şey koymamaktadır. Son olarak yazarın *Sahîh*'te adalet ve zabt açısından

23 a.g.e., s. 128.

24 a.g.e., s. 219-221.

25 a.g.e., s. 140 vd.

26 a.g.e., s. 161 vd., 176 vd..

27 a.g.e., s. 177 vd. Farklı konularda râvi seçim kriterlerini tasrih etmediği diğer yerler için bk. s. 347-9, 354, 364, 387.

28 Mesela bk. a.g.e., s. 188-9.

29 a.g.e., s. 181-2.

30 a.g.e., s. 184.

31 a.g.e., s. 192.

32 a.g.e., s. 196-211.

tenkit edilen râvileri ele alırken paragraf başında 85, paragrafın sonunda ise 80 râviden bahsetmesi bir dikkatsizliğin sonucu olmalıdır.³³

Çalışmanın ikinci bölümünün üçüncü kısmında Buhârî'nin kullandığı cerh-ta'dîl lafızları işlenir. Ancak buradaki lafızların neye göre dizildiği belli değildir.³⁴ Yazar delaletleri farklı olmasına rağmen “fî hadîsîhî ba'du menâkîr”, “indehû menâkîr” lafızlarını münkeru'l-hadîs'in farklı şekilleri olarak tasvir eder³⁵ ve tek bir örnekten hareketle “indehû menâkîr” ile münkeru'l-hadîs'in aynı anlamda kullanıldığını söyler.³⁶ Hâlbuki bu yargı isabetli değildir. Nitekim s. 273'te Buhârî'nin münkeru'l-hadîs kavramının yanında kullandığı kavramlara dair söylenenler de bu kavramların delaletlerinin farklı olduğunu ortaya koyar. Öte yandan yazara göre Buhârî *ed-Duaâfâ*'da 81, *et-Târihu's-sagîr*'de 87 râvi hakkında münkeru'l-hadîs kavramını kullanmıştır. *TK*'da ise 182 râviyi bu şekilde nitelemiştir. Yazar buradan hareketle *TK*'da 100 kadar farklı râvi hakkında bu lafzın kullanıldığını söyler.³⁷ Ancak hem buradaki râvilerin aynı râviler olma ihtimali hem de lafzın diğer kullanımları dikkate alınmamıştır.

Buhârî'nin kullandığı diğer pek çok ıstılahta da bazı sorunlar dikkat çeker. “Fîhi nazar” kavramının hicrî 1. asırda kullanılmadığını tespit eden (!)³⁸ yazar kavramın diğer kullanımlarını derinlemesine tetkik edemez, kavramın aslı hali olan ve rivayetinden dolayı râviyi tenkit etme tavrını yansıtan “fî ehâdisihî nazar” ifadesi üzerinde durmaz. Öte yandan yazar Buhârî'nin “fîhi nazar” dediği râvilerin önceki münekkitler ve onun hocaları tarafından tenkit edilmediğini söylese de³⁹ kendi verdiği tabloya göre Yahya'nın iki (no. 6, 7), Afân'ın bir (no. 6) tenkidi söz konusudur. Sadûk lafzı değerlendirilirken,⁴⁰ s. 331'de zikredilen sadûk-hâfız kavramı anılmamıştır. Ayrıca yazar sadûk kavramının farklı kullanımlarını netleştirememiş gibidir.⁴¹ Zira mesele Buhârî'nin bid'atçı oldukları gerekçesiyle râvileri bu şekilde nitelemesi değil, onların dindarlıklarını ve hadisçilik seviyelerini bu kavramla ifade etmesinden ibarettir.

Yazar önceki münekkitlerin Buhârî'ye kaynaklıklarını tartışır ve birtakım rakamlar verir. Nitekim Buhârî'nin Şu'be'den tek bir ta'dîl aktardığını söyler.⁴² Hâlbuki *TK*'da ondan daha

33 a.g.e., s. 256.

34 a.g.e., s. 261 vd.

35 a.g.e., s. 264.

36 a.g.e., s. 265.

37 a.g.e., s. 265.

38 a.g.e., s. 285.

39 a.g.e., s. 291.

40 a.g.e., s. 324-8.

41 a.g.e., s. 325, 328.

42 a.g.e., s. 345, *TK*, VIII, 23.

başka nakiller de vardır.⁴³ Benzeri bir durum dört ta'dil,⁴⁴ dokuz cerh değerlendirmesi olduğu söylenen İbn Uyeyne⁴⁵ için de geçerlidir. Bu durum kitap boyunca verilen rakamlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini gösterir.

Eserde münekkit bilginlerin değerlendirmelerini içeren tablolardaki veriler de zaman zaman yazar tarafından isabetli olarak okunamamış ve yorumlanamamıştır. Daha önce zikredilen Yahya ve Affân örneklerinin⁴⁶ yanı sıra yazar Buhârî'nin Şu'be ile tek ihtilafından bahsetse de⁴⁷ 7 no'lu râvi de ihtilaflıdır. Öte yandan o "Buhârî'nin herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı râvilerden rivayet durumunun Yahya b. Maîn'in değerlendirmeleriyle genel olarak uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz" der.⁴⁸ Ancak 15 örnek râvinin 4'ü ihtilafli iken Buhârî, Yahya'nın ta'dil ettiği 3 râvinin rivayetini almamıştır. Yazar İbnü'l-Medîni-Buhârî arasında ihtilaf yok dese de 5 ve 13 no'lu râvilerde farklılıklar vardır.⁴⁹ Nitekim yazar bu görüşünden birkaç sayfa sonra döner.⁵⁰ Ahmed ile Buhârî'nin uyumundan bahsedip bir râviyi istisna eder (no. 10).⁵¹ Hâlbuki iki münekkidin 22 no'lu râvide de kanaatleri farklıdır. Yazar değerlendirme sadedinde "Buhârî'nin de münekkit olan hocalarına talebelik yaptığı dikkate alınırsa hicrî ikinci asır cerh-ta'dil ilminin hicrî üçüncü asra intikalinin hoca-talebe ilişkisi şeklindeki bir bağ ile gerçekleştiği söylenebilir" der.⁵² Bir diğer yerde ise bu örtüşmeyi cerh-ta'dilin sistemli hale gelmesi ile de izah eder.⁵³ Ancak hem mezkûr geçişkenliği gösteren açık atıfların sayısı hayli az olduğu hem de sistemleşmenin mahiyeti açıklanmadığı için münekkit bilginlerin benzeri bir metodu işleterek yakın yargılara vardıklarını düşünmek daha doğru olacaktır.

Eserin çoğu yerinde çalışılan konuya dair net bilgiler verilemez. Nitekim yazar *TK*'daki rivayet sayısı için bir yerde "2500'e yakın" derken,⁵⁴ bir diğer yerde "210 sahih, 370 hasen, 399 zayıf, değerlendirilmeyen 147, bir uydurma" *merfû* hadisten bahseder⁵⁵ ki buradaki rakamın yekûnu 1127'dir. Merfû olmayan rivayetlerin mahiyeti hakkında ise bilgi yoktur. Hâlbuki kitabı baştan sona gözden geçirmesi ve erken devir tenkit üslûbunun râvi-rivayet ilişkisine dayandığını bilmesi gereken araştırmacının, her bir rivayeti tek tek sayması ve sevk edilme hedeflerini tespit etmesi beklenirdi. s. 97'de durum daha çetrefilli bir hal alır. Zira

43 bk. *TK*, II, 219; VI, 118; VIII, 198.

44 *a.g.e.*, s. 345, yazarın kaçırıldığı bazı değerlendirmeler için bk. *TK*, I, 40, 146, 333; II, 58, 284; III, 515.

45 *a.g.e.*, s. 343, kaçırıldığı bir değerlendirme için bk. *TK*, II, 189.

46 *a.g.e.*, s. 324-8.

47 *a.g.e.*, s. 349.

48 *a.g.e.*, s. 390.

49 *a.g.e.*, s. 394.

50 *a.g.e.*, s. 396.

51 *a.g.e.*, s. 400.

52 *a.g.e.*, s. 386.

53 *a.g.e.*, s. 403.

54 *a.g.e.*, s. 36.

55 *a.g.e.*, s. 37, dp. 145, bir Arap tezine atıfla.

yazar burada “Sika olduğunu belirttiği veya zayıflığına dair bir şey söylemediği râvilerin sayısı ise on bir binden fazladır. Buna karşılık, tenkit ettiği hadis sayısı *dört binden fazla olup* hadisleri hakkında...” der. Buhârî'nin üç eseri çerçevesinde doktora tezini hazırlayan yazar kaç râvi hakkında vefat tarihi verildiğini söyleyemez.⁵⁶ Buhârî'nin *TK*'sında yedi yüze yakın râvi hakkında değerlendirmede bulunduğunu belirtse⁵⁷ de net bir rakam veremez; ancak dipnotta Aclân'ın 617 cerh, 149 ta'dil edilen, toplamda 766 râvi tespit ettiğini söyler. “Mihne sürecinde yaşananların en büyük etkisinin cerh ve ta'dil ilmi üzerinde olduğu ifade edilmiştir” diyen yazar burada da net bilgiler veremez.⁵⁸ Yazara göre “fihî nazar” tabiri yüze yakın râvi için kullanılmıştır.⁵⁹ Ancak yine net bir rakam yoktur.

Eser boyunca birtakım bilgiler tartışılmadan sunulmuştur. Örneğin *el-Câmi'u's-sahîh*'i Buhârî'den doksan bin kişinin dinlediğine dair Firebrî'ye nispet edilen ifade,⁶⁰ Buhârî hakkındaki mübalağalı övgüler,⁶¹ iki yüksek lisans tezine istinaden verilen ve aslında gerçeği yansıtmayan rakamlar⁶² ve İbn Abbâs'dan mugaffel râvi ile ilgili yapılan alıntı tartışılmadan sunulur.⁶³

Çalışmada hadis tarihi ile ilgili birtakım problemler de dikkat çeker. Örneğin yazarın *Sahîh*'in yazımını “sahihlerin seçilmesi, kullanışlı eser” gibi enteresan ifadelerle izaha çalışıp⁶⁴ sahîh türünün müstakilleşmesini icbâr eden sosyal, siyasi ve ilmî şartları görmezden gelmesi düşündürücüdür. Yazarın İslâmî ilimler ve hadis tarihi bakımından sorunlu ifadelerine örnek olarak Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde cerh-ta'dil ilminden bahsetmesi,⁶⁵ “Buhârî, râvinin Ehl-i sünnet akîdesinde olmasına önem vermiş...” demesi,⁶⁶ *Sahîh*'in yazıldığı dönemde “Şîa mezhebi” diye bir şeyden bahsetmesi⁶⁷ ve “Hişâm b. Hakem gibi Şii âlimler” tarzında ifadeler kullanması⁶⁸ da zikredilebilir. Öte yandan Taş'ın bazı ifadeleri, oldukça maruf kimi hadis âlimlerini tanımadığını düşündürür. Mesela o, Sa'dî nisbesinin tıpkı Cûzcânî nisbesi gibi Ebû İshak İbrahim b. Ya'kûb'a ait olduğundan habersiz gibidir. Zira bu âlimi tabloların kimisinde Cûzcânî,⁶⁹ kimisinde ise Sa'dî⁷⁰ olarak anar. Hatta bir adım daha atıp aynı

56 a.g.e., s. 44-5.

57 a.g.e., s. 68, krş. s. 97.

58 a.g.e., s. 105.

59 a.g.e., s. 289.

60 a.g.e., s. 20.

61 a.g.e., s. 26.

62 a.g.e., s. 190-1.

63 a.g.e., s. 222.

64 a.g.e., s. 253.

65 a.g.e., s. 79.

66 a.g.e., s. 145.

67 a.g.e., s. 180.

68 a.g.e., s. 101.

69 a.g.e., s. 289.

70 a.g.e., s. 292.

cümle içerisinde hem Cûzcânî hem de Sa'dî'nin kanaatini art arda aktarır.⁷¹ Benzeri bir durum Amr b. Ali el-Fellâs için söz konusudur. Yazarın, münekkit âlimlerin kanaatlerini zikrederken bu ismi makul bir kronolojiye oturtamaması⁷² böyle bir intiba doğurmaktadır.

Eserin hacmini gereksiz yere artıran bir husus ise yazarın ihtiyaç olsun olmasın neredeyse her zaman birtakım ibtidai bilgiler verme konusundaki gayretkeşliğidir. Örneğin hadis sahasındaki bir doktora tezinde mu'an'an,⁷³ sahâbî,⁷⁴ müstemli,⁷⁵ zayıf,⁷⁶ cerh,⁷⁷ adalet,⁷⁸ akıl ve buluğ,⁷⁹ takva,⁸⁰ yalan,⁸¹ müsnid,⁸² gayru sika⁸³ gibi kavramları, çoğu zaman kök anlamlarından hareketle tanımlamanın hiçbir faydası yoktur. Aynı durum mihne,⁸⁴ Mür-cie,⁸⁵ Mu'tezile⁸⁶ ve Şia⁸⁷ kavramları için de geçerlidir. Daha genel olarak cerh-ta'dil ilmine,⁸⁸ cerh-ta'dilin gerekliliğine⁸⁹ ve zabta ilişkin izahlar⁹⁰ da tamamen gereksizdir.

Yazının bundan sonraki kısmında eserdeki bazı maddi hatalara temas edilebilir. Bu noktada ilk olarak tercüme hataları ile konuya giriş yapılacak ve eserdeki tercüme hatalarına üç örnek verilecektir. Yazar, "Nesebi zikretmesine örnek olarak Buhârî, Muhammed b. Nîl el-Fihri'nin nesebinin Yahya b. Bükeyr'den olduğunu ifade etmiştir" dese de⁹¹ Buhârî'nin ifadesinin yazarın söylediği şeyle herhangi bir ilgisi yoktur. Buhârî "محمد بن النيل الفهرى نسبة يحيى بن بكير" yani "Muhammed b. en-Nîl el-Fihri. Onun "el-Fihri" şeklindeki nisbesini Yahya b. Bükeyr [ö. 231/845] zikretmiştir" der.⁹² Kaldı ki Muhammed b. en-Nîl, Buhârî'nin yer verdiği rivayete göre tâbiûn tabakasındandır yani onun nesebinin Yahya'dan olma ihtimali yoktur. Yazar bir diğer yerde "Ancak halifelerin işlerinden bazılarında dâhil oldukları için zâid

71 a.g.e., s. 314, dp. 1723.

72 a.g.e., s. 298, 314 dp. 1723.

73 a.g.e., s. 49.

74 a.g.e., s. 50.

75 a.g.e., s. 53, dp. 243.

76 a.g.e., s. 63.

77 a.g.e., s. 75.

78 a.g.e., s. 109.

79 a.g.e., s. 112.

80 a.g.e., s. 115.

81 a.g.e., s. 120.

82 a.g.e., s. 128.

83 a.g.e., s. 317, dp. 1740.

84 a.g.e., s. 100.

85 a.g.e., s. 146.

86 a.g.e., s. 176.

87 a.g.e., s. 179.

88 a.g.e., s. 75 vd.

89 a.g.e., s. 80.

90 a.g.e., s. 216-7.

91 a.g.e., s. 44.

92 TK, II, 250.

hadislerinin terkedildiği söylenmiştir⁹³ gibi anlaşılması hayli zor bir cümle kurar. Hâlbuki Buhârî'nin ifadesi “وعابه زائدة لدخوله في شيء من أمر الأمراء” şeklindedir. Yani Zâide b. Kudâme ilgili râviyi birtakım siyasî irtibatlarından dolayı ayıplamıştır. Son bir örnek olarak yazarın “Bir başka örnekte Buhârî, Rebiâ b. Abbâd ed-Düeli'ye İbn Abbâd da denildiğini sadece Abbâd denilmesinin sahih olmadığını belirtmiştir” şeklindeki ifadeleri zikredilebilir.⁹⁴ Yazarın metni anlamadığı açıktır. Zira Rebiâ b. Abbâd'a İbn Abbâd demek problem olmadığı gibi Abbâd denilince de râvi kastedilmiş olmamaktadır. Hâlbuki mesela Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-sahâbe*'sine bakılsa buradaki meselenin râvi adının okunuşu ile ilgili olduğu, bu çerçevede râviye “İbn Ayyâd” mı, “İbn Ubâd” mı yoksa “İbn Abbâd” mı denileceğinin tartışıldığı görülebilirdi. Yazarı burada hataya sevk eden husus, matbu nüsha yerine Şamile programındaki nüsha ile yetinmesi olmuş gibidir. Zira eserin matbu nüshasındaki ifade “ويقال ابن عباد، ولا يصح عباد” iken, Şamile versiyonunda “ويقال ابن عباد، ولا يصح عباد” şeklinde kaydedilmiştir.

Hadis sahasında kaleme alınan bir doktora tezi olmasına rağmen Taş'ın metninde çok sayıda râvi adı okuma hatası yer alır. Bu tarzdaki 50 kadar hataya örnek olarak Nadr b. Sümeyl'in Nadr b. Şemîl,⁹⁵ Duba'ın Dubey'â,⁹⁶ Yahya b. Abdülhamîd'in Yahya b. Abdulhameyd,⁹⁷ İsmail b. Sümeyl'in İsmâil b. Semi,⁹⁸ Ubeydullah b. Humrân'ın Ubeydullah b. Himrân,⁹⁹ Saîd b. Huseym'in Saîd b. Hasyem,¹⁰⁰ Rüseyd el-Heceri'nin Reşid el-Hicrî,¹⁰¹ Cilâs b. Amr'ın Cülâs b. Amr,¹⁰² Kehmes b. el-Minhâl'in Kühmüs b. el-Minhâl¹⁰³ olarak yazılması zikredilebilir.

Eserde dikkat çeken bir diğer aksaklık râvilerin vefat tarihlerinde görülen sorunlardır. Örneğin Muhammed b. Selâm el-Bikendi'nin vefatı s. 16'da 227/841 s. 20'de ise 225/839, Yahya b. Sâlih el-Vuhâzî'nin vefatı s. 189'da 222/837, s. 197'de ise 222/836 şeklinde kaydedilmiştir. Ubeydullah b. Musa'nın vefatı 212/827 değil¹⁰⁴ 213/828, Ali b. el-Medîni'nin vefatı 235/849 değil¹⁰⁵ 234/848-9, Yahya el-Kattân'ın vefatı 197/813 değil¹⁰⁶

93 a.g.e., s. 215.

94 a.g.e., s. 44.

95 a.g.e., s. 135.

96 a.g.e., s. 186.

97 a.g.e., s. 300.

98 a.g.e., s. 337, dp. 1899.

99 a.g.e., s. 338, dp. 1902.

100 a.g.e., s. 345.

101 a.g.e., s. 405.

102 a.g.e., s. 405, 408, 420.

103 a.g.e., s. 416, 428.

104 a.g.e., s. 30.

105 a.g.e., s. 30.

106 a.g.e., s. 76.

198/813, Evzâî'nin vefatı 158/775 değil¹⁰⁷ 157/774, Saîd b. el-Müseyyeb'in vefatı 93/711 değil¹⁰⁸ 94/713, Ma'mer b. Râşid'in vefatı 152/778 değil¹⁰⁹ 153/770, Amr b. Dînâr'ın vefatı 136/744? değil¹¹⁰ 126/744? olmalıdır.

Yazarın kaynak kullanımında birtakım sorunlar vardır ve bunların bazıları klasik bir bilgi için muahhar veya çağdaş kaynakların kullanılmasına dairdir. Nitekim Yahya b. Maîn'in görüşleri Ukaylî ve Zehebî'den,¹¹¹ Ahmed'in mihnesi İbnü'l-Esir'den,¹¹² Buhârî'nin ifadesi Leknevî'den,¹¹³ hadis ilmindeki rivayet-dirayet ayrımı Türkçe kaynaklardan,¹¹⁴ Firebrî'nin Buhârî'den *Sahih*'i iki kez dinlediği bilgisi¹¹⁵ ve İbn Hacer'in¹¹⁶ veya Nevevî'nin¹¹⁷ ifadeleri çağdaş kaynaklardan verilir. Çalışmada Tirmizî'nin naklettiği *el-İlelü'l-kebir* metninden bahsedilse de,¹¹⁸ burada 129 râvinin cerh edildiği bilgisi çağdaş bir kaynaktan aktarılır.¹¹⁹ Öte yandan basılmış bazı çalışmaların tez versiyonlarına gidilmiş,¹²⁰ klasik kaynakların çevirilerine başvurulmuş,¹²¹ bazı çağdaş çalışmalar gözden kaçmıştır.¹²² Son olarak bazı kaynaklardaki hatalar aynen tekrar edilmiştir. Nitekim yazar *Tecrid-i Sarîh*'ten alıntı yapar.¹²³ Naim Bey'in burada "Ebû Hassân" diye doğru olarak kaydettiği râviyi "Ebû Hasan" diye kaydeder. Onun verdiği hatalı "117" tarihini "117/735" şeklinde sunar. Hâlbuki râvinin vefatı hicrî 130'dur.

Kaynaklarla ilintili bir diğer problem bilgi için atıf yapılan yerde o bilginin yer almamasıdır. Örneğin s. 44, dp. 185'te verilen kaynak TK, III, 245 değil TK, III, 280; s. 48, dp. 212'te verilen kaynak TK, II, 244 değil TK, III, 264 olmalıdır. s. 52, dp. 234, dp. 235, dp. 238'te atıf yapılan yerlerde ilgili bilgiler yer almaz. Yazar İbn Cüreyc ve Avf b. Ebî Cemîle'yi Osman b. el-Heysem'in hocaları arasında zikredip kaynak olarak TK, VI, 256'yı gösterir.¹²⁴ Ancak kaynakta İbn Cüreyc'in yanında hoca olarak İmrân b. Hudayr ve Hişâm b. Hassân'ın isimleri yer

107 a.g.e., s. 93.

108 a.g.e., s. 127.

109 a.g.e., s. 235.

110 a.g.e., s. 374.

111 a.g.e., s. 123, dp. 603; s. 188, dp. 1065; s. 337, dp. 1898.

112 a.g.e., s. 104, dp. 505.

113 a.g.e., s. 285 ve dp.1628.

114 a.g.e., s. 23, dp. 89.

115 a.g.e., s. 34, dp. 137.

116 a.g.e., s. 285, dp. 1628.

117 a.g.e., s. 302 ve dp. 1665.

118 a.g.e., s. 98.

119 a.g.e., s. 250, dp. 1472.

120 a.g.e., s. 83, dp. 392; s. 89, dp. 427.

121 a.g.e., s. 173, dp. 962, 965; 174, dp. 971.

122 a.g.e., s. 184, dp. 1029 (yazar burada Mirza Tokpınar'ın çalışmalarını görmemiştir).

123 a.g.e., s. 145.

124 a.g.e., s. 231.

alır. Bir yerde “Medinetü’s-selâm denilen ve daha sonraları ilim ve âlimler diyarı haline gelen Bağdat şehri ise, tâbiûn ve tebeu’t-tâbiîn âlimlerinin ikametgâhı olmuştur” der.¹²⁵ Hâlbuki böyle bir şey en azından tâbiûn için tarihen mümkün değildir. Zira şehrin planı hicrî 137’de çizilmiş, yapımı 144’de başlamıştır. Kaldı ki İbn Haldûn’da böyle bir bilgi de yoktur. Yazar, Topgül’ün yüksek lisans tezine atıf yapar ancak tezde Şîî eğilimli Buhârî râvisi olarak tespit edilen isim sayısı 17 olmasına rağmen, buraya atıfla 9 rakamını verir.¹²⁶

Eserde türlü nahiv yanlışlarına da tesadüf edilir. Örneğin yazar “*el-Câmi’u’l-müsne-di’s-sahîhi’l-muhtasar*”,¹²⁷ “*Târihu Bağdâd ev Medînetu’s-selâm*”,¹²⁸ “Fehresetu Mektebetu’l-Melik Fahd el-Vataniyye”,¹²⁹ “Mektebetu dâru’l-minhâc”,¹³⁰ “Ebî’l-Hasan”,¹³¹ “Ebî Müleyke”¹³² gibi kullanımlara yer verir. Kitapların yazımında da câri olan kurallara riayet edilmemiş ve eser üzerine yazılan eserler *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevevî*,¹³³ *Tehzîbu’l-kemâl*, *Tehzîbu’t-tehzîb*¹³⁴ ve *Tahrîcu’l-ehâdisil-merfû’ati’l-müsnedeti fi kitâbi’t-târihi’l-kebir li’l-İmâmî’l-Buhârî*¹³⁵ örneklerinde olduğu küçük-büyük harflerle ayrıştırılmamıştır.

Eser ciddi bir son okuma ve editöryal süreçten geçmemiştir. Zira hem anlaşılması zor cümleler¹³⁶ hem de standardı olmayan pek çok kayıt böyle bir intiba uyandırır. Örneğin yazar yüzyılları bazen roma rakamı ve hicrî/milâdî,¹³⁷ bazen yazı,¹³⁸ bazen hicrî ve roma rakamı ile gösterir.¹³⁹ Bazen trc.¹⁴⁰ bazen çev.¹⁴¹ kısaltmasını kullanır. Bir yerde Ebû Bekr,¹⁴² bir yerde Ebû Bekir,¹⁴³ bir diğer yerde ise Ebûbekir¹⁴⁴ der. Harf-i tariflerin kullanımında da

125 a.g.e., s. 45, İbn Haldûn, *Mukaddime* [trc. Kendir] II, 618’e atfen.

126 a.g.e., s. 185.

127 a.g.e., s. 3, dp. 2; 253.

128 a.g.e., s. 4, dp. 6.

129 a.g.e., s. 9, dp. 35.

130 a.g.e., s. 110.

131 a.g.e., s. 146, dp. 764.

132 a.g.e., s. 338.

133 a.g.e., s. 6, dp. 27.

134 a.g.e., s. 11.

135 a.g.e., s. 17, dp. 69.

136 a.g.e., s. 28, başlıktan sonraki ilk cümle; s. 184, “Bu veriler” diye başlayan paragrafın ilk cümlesi; s. 287, dp. 1637; s. 288, “İbn Adî de...” diye başlayan cümle, s. 294-5; “Tespitlerimize göre...” diye başlayan cümle; s. 311, “O, tenkit edilen...” diye başlayan cümle....

137 a.g.e., s. I, 101.

138 a.g.e., s. II, 109.

139 a.g.e., s. 12.

140 a.g.e., s. 15, dp. 61; s. 443, 451.

141 a.g.e., s. 15, dp. 61; s. 440, 451.

142 a.g.e., s. 44.

143 a.g.e., s. 365.

144 a.g.e., s. 137.

bir standart yoktur. Örneğin hem Abdullah b. Mübârek hem de Abdullah b. el-Mübârek¹⁴⁵ ya da hem Mahmûd b. Rebi'¹⁴⁶ hem Mahmûd b. er-Rebi'¹⁴⁷ kullanımına rastlanabilir. Kimi isimlerde harf-i tarife uyulurken¹⁴⁸ kiminde ismin başında harf-i tarif düşürülür.¹⁴⁹ İsim yazımlarında bazen İsmâîl b. Abdullah b. Abdullah b. Ebû Üveys bazen İbn Ebî Üveys¹⁵⁰ veya bazen Ebân b. Ebû Ayyâş¹⁵¹ bazen Ebân b. Ebî Ayyâş¹⁵² denilebilmektedir. Ayrıca eserde yazar tarafından hazırlanmadığı takdirde editöryal okumanın bir ödevi olması gereken bir indeks de yoktur.

Yazarın bazı bilgi ve yorumların kaynağını tasrih etmediği yerler de eserde yer alır. Örneğin s. 36'daki "Kitapta aynı... olanlar sıralanmıştır" ifadeleri yazara değil *DİA*, XL, 89'a; s. 45-6'daki "Buhârî bu eserinde zayıf..." diye başlayan cümleler Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Raviler*, s. 51'e; s. 70'deki "Buhârî, kitabına aldığı bazı..." diye başlayan cümleler *Zayıf Raviler*, s. 51'e aittir; ancak buralarda ilgili kaynaklara atf yapılmamıştır. Benzeri bir durum s. 84-5, 90, 91, 93, 94, 95'teki bazı ifadelerin ya hiç kaynak gösterilmeden ya da ilgisiz yerlerde yapılan atıflarla Halil İbrahim Turhan'ın *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* s. 36 ve 37, 53, 58, 115, 117 ve 450, 451 ve 454'den alındığı görülür. Bazen de s. 113 ve s. 217-8'de olduğu gibi klasik bir metnin tercümesi, diğer bir kaynaktan alınır ancak dipnotta tercüme yapan kişi ikinci sıraya itilerek metnin doğrudan birincil kaynaktan tercüme edildiği intibayı verir. Yazar çağdaş bir yazarın ifadelerini tamamen onun cümleleri ile alıp araya bazı kaynakları da serpiştirebilmiş, aldığı kaynağı ise ikincil sırada zikredebilmiştir.¹⁵³

Sonuç olarak Mustafa Taş'ın eserini okuyan bir okuyucunun zihninde Buhârî'nin cerh-ta'dil metoduna dair herhangi bir hususun netleşmesi mümkün değildir. Çünkü yazar tahlil etmek bir yana tasvirî olarak dahi Buhârî'nin bir râviyi hangi süreçlerle tenkit ettiğine dair herhangi bir şey söylememektedir. Eserin bu durumu Buhârî'nin bir cerh-ta'dil âlimi olarak incelenmesine duyulan ihtiyacın hala bâki olduğu anlamına gelmektedir. Eserin hayli geniş kaynakçasının ve Buhârî'nin *TK*'da tenkit ettiği râvileri gösterir ekinin ise araştırmacılara bazı noktalarda kolaylık sağlayacağı düşünülebilir.

145 *a.g.e.*, s. 386.

146 *a.g.e.*, s. 114.

147 *a.g.e.*, s. 115.

148 Örneğin bk. Ali b. el-Medîni (s. 27, 130), Saïd b. el-Müseyyeb (s. 127).

149 Örneğin bk. Ca'fer b. Zübeyr (s. 123, 278); Şu'be b. Haccâc (s. 246).

150 *a.g.e.*, s. 239.

151 *a.g.e.*, s. 352.

152 *a.g.e.*, s. 352, dp. 1985.

153 *a.g.e.*, s. 45-6'daki ifadeler Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 173-4'dendir.